

Halil Ethem Eldem (1861-1938)

24 Haziran 1861 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Sadrazam İbrâhim Ethem Paşa'nın oğludur. Üç kardeşten en küçüğüdür. Ağabeylerinden birisi Osman Hamdi Bey olup ressamdır diğer ağabeyi ise İsmâil Galib Bey olup eski sikkeler uzmanıdır. İlköğrenimini İstanbul'da tamamlayan Halil Ethem ortaöğrenimini yine burada başladı ise de kısa zaman sonra 1875 yılında babasının elçi olarak görev yaptığı Berlin'e gitmiş ve eğitiminin geri kalanını orada tamamlamıştır. Babasının vazifesi ve çok daha evvel Sultan II. Mahmud tarafından Avrupa'ya gönderilen ilk öğrencilerden birisi olması sebebiyle Halil Ethem de eğitim hayatı bakımından benzer bir yolu takip etmiştir. Bundan dolayı evvela İsviçre'nin Zürih Üniversitesine

(Universität Zürich) devam etmiş ardından 1881-1884 yılları arasında Viyana'da Politeknik Yüksek Okulunda (Technische Universität Wien) Jeoloji ve Kimya eğitimi almıştır. Yükseköğrenim bakımından son olarak tekrar İsviçre'ye dönen Halil Ethem bu sefer Bern Üniversitesine (Universität Bern) kayıt olmuş ve Felsefe Fakültesinde doktorasını tamamlamıştır. Yaklaşık olarak on yıllık yurt dışı deneyimi her şeyden evvel Halil Ethem'e farklı dilleri öğrenme avantajını vermiş ve şüphesiz bundan olsa gerek yetişmiş bir şahsiyet olarak 1885 yılında ülkesine döndüğünde kendisine çok kısa zaman dilimi içinde farklı görevler tevdi edilmiştir.

Görevleri ve Üyelikleri: Doktorasını tamamlayıp ülkesine döndüğünde 24 yaşında olan Halil Ethem evvela Bâb-ı Seraskeri Fabrikalar Nezâreti muavinliğine tayin edilmiş hemen sonrasında Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dairesinin tercüme birimine geçmiştir. Evrakındaki yazışmalardan anladığımız kadarıyla batı dilleri özelinde Almanca başta olmak üzere Fransızca ve İngilizceyi bilen Halil Ethem İtalyancadan da anlardı. Ona ilk olarak mütercim vazifesi verilmesi bundan olsa gerek. Bu idari vazifelerin yanı sıra gördüğü eğitimi aktarmak isteyen Halil Ethem bir taraftan da Dârüşşafakati'l İslâmiyye'de, Mekteb-i Mülkiyye'de, Dârulmuallimin'de ve son olarak Dârulfünun'da mineroloji, jeoloji ve kimya dersleri vermiştir. Onun hayatında en fazla yer edecek ve ölümüne kadar mesaisini alacak iş ise 1892 yılında babasının vefatından kısa bir süre sonra başlayacağı müdür yardımcılığı vazifesi olacaktır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri bünyesinde yer alan Eski Şark Eserleri Müzesi (Âsâr-ı Atika Müze-i Hümâyun) müdür yardımcılığına getirilen Halil Ethem ardından müze müdürü olan ağabeyi Osman Hamdi Bey'in vefatı sonrasında onun yerini alacaktır. Bu görev vefatına kadar yaklaşık 21 yıl sürecektir. Her ne kadar çok kısa bir süre İstanbul Şehreminliğine tayin edilse de bu vazifeyi fazla istememiş ve nihayetinde kısa bir süre içinde istifa etmiştir.

Eski Şark Eserleri Müzesi müdür yardımcılığı ve akabinde müdür olarak görev yaptığı sırada Halil Ethem farklı üyeliklerde de bulunmuştur. İstanbul Âsâr-ı Atika Muhipleri Cemiyeti (kurucu üye), Âsâr-ı Atika Encümeni (önce başkan daha sonra üye), Târih-i Osmâni Encümeni (üye), Türk Tarih Kurumu (önce üye daha sonra ikinci başkan), Rus Jeoloji-Antropoloji ve Etnografya Enstitüsü (şeref üye), Alman Arkeoloji Enstitüsü (şeref üye), Avusturya Arkeoloji Enstitüsü (şeref üye), Yunan Arkeoloji Kurumu (şeref üye) ve Sidney Eski Eserler Kurumu (şeref üye) üyelikleri bunlar arasındadır.

Uzun yıllar vazifeli olduğu, bu sayede farklı kentlere ve ülkelere giderek gerçekleştirdiği ayrıntılı gözlemler neticesinde bir kent tarihçisi ve eski eserler hakkında derin malumat sahibi olmasına vesile olan görevinden 1 Mart 1931 yılında ayrılan Halil Ethem aynı yıl içerisinde İstanbul'dan milletvekili seçilmiş ve bu vazifesini ise iki dönem kadar sürdürmüştür. Her işinde Türk-İslam eserleri ve İlkçağ eserleri ile bağlantısını koparmayan Halil Ethem 17 Kasım 1938 yılında geriye çok sayıda değerli çalışmalar bırakarak vefat etmiştir.

Bazı Eserleri:

1-*İlm-i Maâdin ve Tabakâtü'l-Arz*, (1307). Verdiği derslere yardımcı olmak maksadıyla kaleme aldığı bir çalışmadır. Halil Ethem'in ilk eseridir.

2-*Arap ve Arap-Bizantin ve Osmanlı Kurşun Mühürler Kataloğu*, (1309): 2000 kadar kurşun mührün incelendiği ve iki dilli bazı Bizans mühürlerinin tanıtıldığı bir katalogdur.

3-*Hareket-i Arza Dair Birkaç Söz*, (1312). 1894 depremi hakkında yazılmış bir kitapçıktır

4-*Kayseriyye Şehri: Mebâni-i İslâmiyye ve Kitâbeleri*, (1334): 15 fotoğraf ve 1 krokinin yer aldığı çalışma Kayseri şehrinin tarihi hakkındadır. Diğer taraftan bir kent rehberi şeklinde de okunabilir.

5-*Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiyye Kataloğu: Meskûkât-ı Osmâni, I. Sultan Osman Han-ı Evvelden Murad Han-ı Sâlisin Âhir-i Saltanatına Kadar Olan Zamanı Müctemidir (On İki Aded Foto Tipi Levhasına Hâvidir)*, (İstanbul, 1334): Eserin mukaddimesinde yazılı şu cümleler bu yayının nasıl ortaya çıktığına vurgu yapar: “sâbık Hamdi Bey merhumun otuz sene kadar devam eden memuriyeti esnasında ve mahza kendi sui ve gayreti neticesinde mezkukat-ı mezkure mümkün olabildiği derecede müzede cem ve telif edilmiştir”.

6-*Matériaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum, IIIe Partie: Asie Mineure, Fas. 1: Sivas, Divriği, (Kahire, 1910). Fas. 2: İlâveler ve İndeks, (Kahire, 1917)*. Halil Ethem bu çalışmasını Arap Dili ve Epigrafisi uzmanı Max Van Berchem ile gerçekleştirme niyetinde olduğu Anadolu'daki ilk İslâmi kitâbelere dair külliyyatın ilk ilki fasikülü olarak basmıştır. Berchem ile Konya'ya da bir seyahat gerçekleştirdiği anlaşılan Halil Ethem'in onunla gerçekleştirmek arzusunda olduğu projeler I. Dünya savaşının çıkması sebebiyle akamete uğramıştır.

7-*Elvâh-ı Nakşiye Koleksiyonu*, (1924). Halil Ethem'in ifadeleriyle; “katalogda resim okulları ayrı ayrı gösterilmiş ve her bir kısma bağlı resamlardan elde bulunanların adları ve bilindiği kadar da doğum tarihleri” verilmiştir. Bu bakımdan çalışma Türk resim tarihi ve resamları hakkında bir rehber kitap niteliğindedir.

8-*Topkapı Sarayı*, (1931). Rehber olarak hazırlanmıştır. Eserin girişinde Halil Ethem çalışmasının “küçük bir risale” ve “sathi bir gezintiden ibaret olduğunu” söyleyecektir.

9-*Yedikule Hisarı: İstanbul'un Kara Taraf surları ve Altıncapı*, (1932). Eski ve çağdaş bazı önemli çalışmaların tanıklıkları müracaat edilerek yapılan çalışmada 60 adet fotoğraf ve Yedikulenin bir de planı yer almaktadır.

10- *Camilerimiz*, (1933). Kitabın girişinde, “İstanbul'un küçük ve büyük camilerinden bazılarını, resimleri ve pek muhtasar tarifleriyle beraber, bir albüm şeklinde göster[diğini]” ifade eden Halil Ethem çalışmasına ayrıca 103 adet fotoğrafta koymuştur.

11-*İslâmi Nümismatik İçin Bir Bibliyografî Tecrübesi (Essai d'une Bibliographie pour la Numismatique Musulmane)*, (1933). 508 adet farklı dillerde yayınlanmış eserlerin ve makalelerin bir bibliyografyasıdır.

12-*Niğde Kılavuzu*, (1936). Selçuklular, İlhanlılar, Karamanoğulları ve Osmanlılar Devrini kısa olarak içeren çalışmada Halil Ethem 17 fotoğraf kullanmıştır.

13-*Mısırın Son Memlûk Sultanı Melik Tumanbay II Adına Çorluda Bulunan Bir Kitabe*, (1935). Muallim Şuayip Şükrü Bey'in 1933 yılında Çorlu'da Süleymaniye Camiinin yakınında bulduğu Tumanbay adının yazılı olduğu kitabenin incelenmesi içeren kitapçıktır.

43-İstanbul'da İki İrfan Evi: Alman ve Fransız Arkeoloji Enstitüleri ve Bunların Neşriyatı, (1937). Bu iki enstitüyü muhtasar olarak tanıtan bir kitapçıktır.

Yukarıda saydığımız belli başlı eserlerinin yanı sıra Halil Ethem, Mustafa Kemal Atatürk'ün isteğiyle başlatılan ve dönemin önde gelen azalarından oluşan bir heyetle *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı eserin çalışmalarına da katılmıştır. Daha sonra bu çalışma için *Anadolu Selçukluları Devrinde Mimari ve Tezyini Sanatları* adlı bir kısım kaleme almıştır. Tarih-i Osmani Encümeni, Türk Tarihi Encümeni Mecmualarında ve farklı dergilerde makaleleri yayınlanan Halil Ethem'in çevirileri de bulunmaktadır.

Özellikle kent tarihi hususunda öncü çalışmalara imza atan Halil Ethem'in İstanbul'daki eski eserlerin korunması ve yıkılmaması için gösterdiği hassasiyeti de belirtmeliyiz. Bu noktada 1933 yılında basılan şu çalışmasını da anmak gerekir: *Tarihi Abide ve Eserlerimizi Korumağa Mecburuz*.

Türk Tarih Kurumunda Bulunan Evrakı

Vefatından sonra evrakının büyük bir kısmı Türk Tarih Kurumu Arşivinde muhafaza edilen Halil Ethem'in çok sayıda ve farklı dillerde kaleme alınmış mektupları bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak kendisine gönderilen mektuplardaki konular kent tarihi ve eski eserler hakkındadır. Halil Ethem müze müdürü iken, Max von Berchem, Otto Benndorf, Carl Humann, Adolp Deissmann, Friedrich Delitzsch, Charles Diehl, Samuel Flury, Baron von der Goltz gibi önde gelen yabancılarla ve Paris Elçisi Cemil Paşa, Ticaret Bakanı Edhem Paşa, Ahmed Cevdet Paşa, Hamdullah Suphi, Hüseyin Hilmi Paşa, Mahmud Şevket Paşa ve Hasan Fehmi Bey gibi önemli kişilerle mektuplaşmıştır.

Evrakının büyük kısmı mektuplardan oluşurken diğer önemli bir kısmında da gezdiği kentler hakkında aldığı notlar ve fotoğraflar yer almaktadır. Kahire, Mısır ve Filistin gibi uzak kentlere yolculuk eden Halil Edhem neredeyse dönem açısından Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu birçok yere yolculuk etmiştir. Bu bakımdan onun aldığı notlar ve fotoğraflar kentler açısından bir hafızayı barındırmaktadır.

Güner DOĞAN

KAYNAKÇA

Artun, Ali, "Halil Edhem'in Modern İstanbul Müzesi", **Modern Sanat Müzesinin Tasarımı: Müzecilik Yazıları**, Derleyen ve Sunan: Ali Artun, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, ss.15-37

Eyice, Semavi, "Eldem, Halil Ethem", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt:11, İstanbul, 1995, s.18-21

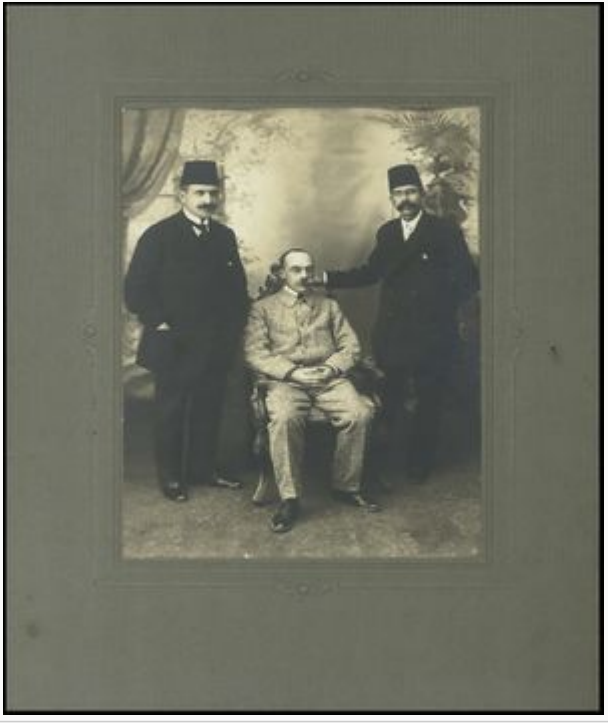
Kınal, Füzünan, "Halil Edhem Bibliyografyası", **Türk Tarih Kurumu, Kuruluş Amacı ve Çalışmaları**, Fahri Çoker, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.250-253

Kuran, İsmail Ercüment, "Eldem, Khalil Edhem", **The Encyclopedia of Islam**, vol.II, Leiden-London, 1965, s.694

Ogan, Aziz, "Halil Edhem", **Halil Edhem Hâtıra Kitabı**, cilt:I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.383-406

Türk Tarih Kurumu Arşivi, HEE_1; HEE_1_43; HEE_2_1_24; HEE_2_41; HEE_3/4/5/6/7/8/9/10/11. Arşivde toplamda 16 dosya mevcuttur.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "İbrahim Edhem Paşa Ailesi ve Halil Edhem Eldem (1861-1938)", **Halil Edhem Hâtıra Kitabı**, cilt:I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.369-382.

Voyage à Konia avec Max von Berchem et İsmet Bey, Oct. 1913 (Halil Ethem Bey, Max von Berchem ve İsmet Bey'in Konya'ya gerçekleştirdiği seyahat esnasında çektikleri bir fotoğraf. Kaynak: Türk Tarih Kurumu Arşivi, HEE_1_43, içinde, HEE_1_28_28)

26/09/2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halil-ethem-eldem-1861-1938/?pdf=3630> adresinden erişilmiştir